

УДК 94 (477)= 327.16:32 «07»

О.В. КОЗЕРОД

СУЧАСНА ЗАРУБІЖНА ІСТОРІОГРАФІЯ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ ЄВРЕЇВ УКРАЇНИ**Козерод Олег Віталійович** – старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України, доктор історичних наук

Стаття Козерода Олега Віталійовича є першим комплексним дослідженням історії та розвитку сучасної зарубіжної історіографії історії та культури євреїв України, яка містить найбільш важливу інформацію щодо нових досліджень, присвячених цій проблемі. До статті увійшов аналіз найбільш цікавої англомовної літератури щодо проблем історії євреїв України та їх сучасного життя. У підсумку сформульовані основні висновки щодо перспективних напрямів дослідження єврейської історії та культури України в сучасний період.

Ключові слова: єврейська історія, культура, історіографія, інтеграція, Україна, антисемітизм.

Статья Козерода Олега Витальевича является первым комплексным исследованием, посвященным современной зарубежной историографии истории и культуры евреев Украины, она содержит важную информацию о наиболее важных работах, посвященных этой проблеме. В статью вошел анализ наиболее известных работ на английском языке по проблемам истории евреев Украины и их современной жизни. В результате сформулированы основные выводы, касающиеся перспективных направлений исследования еврейской истории и культуры Украины в современный период.

Ключевые слова: еврейская история, культура, историография, интеграция, Украина, антисемитизм.

Article of Kozerod Oleg Vitalievich is the comprehensive research of the History and Development of Modern Historiography of History and Culture Jews of Ukraine, considered the most important facts about new books and articles for this problem. It also includes analysis of the most important English-speaking literature about Jewish History of Ukraine and modern life of Ukrainian Jews. As a result there are conclusion are formulated on the basic problems of Development of Modern Historiography of History and Culture of Jews of Ukraine.

Keywords: Jewish, History, Culture, Historiography, Integration, Ukraine, Antisemitism

© О.В. Козерод, 2012

Постановка проблеми. В умовах інтеграції українського суспільства зростає важливість і актуальність питань, які пов'язані з історико-політичними аспектами розвитку національних спільнот країни, зокрема єврейської. Вивчення сучасного єврейства України неможливе без урахування останніх досягнень світової науки у вивченні його історії та культури. Слід зазначити, що проблема історії та сучасного становища єврейської громади України на сьогодні є однією з дискусійних для західної історіографії. В різних країнах Європи і світу постійно виходять роботи, присвячені проблемам історії єврейської спільноти України, її видатним особистостям, сучасним актуальним питанням життя єврейської громади країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми західної історіографії єврейської історії і культури України на сьогодні мало досліджені. Деякі аспекти цієї проблеми були висвітлені у дисертації Людмили Сухаревої, присвяченій порівняльному аналізу української і єврейської історіографії, яка була захищена англійською мовою у Центрально-Європейському університеті в Будапешті. [8]. Проблемі впливу західної історіографії на розвиток єврейських досліджень в Україні присвячена стаття ісландського дослідника Романа Захарії, в якій підкреслюється їх новий геоетнічний аспект [11].

Мета дослідження. Вивчення на підставі наукових публікацій, присвячених єврейській історії і культури України, які вийшли у провідних наукових центрах та університетах світу, основних тенденцій та до-

сягнень західної англомовної історіографії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з основних характерних особливостей робіт представників провідних університетів світу є зосередження на проблемах регіональної історії та культури євреїв України, що пояснюється загальною тенденцією звуження спеціалізації західних істориків та політологів.

Стаття «Ставлення до євреїв в Одесі: від радянської влади до окупації Румунії, 1921-1944», присвячена проблемі антисемітизму, як одного з основних чинників розвитку міжнаціональних відносин та життя євреїв Одеси у міжвоєнний період, вийшла у 2011 році у Парижі в одному з часописів, присвячених проблемам русистики. Авторка статті - дослідниця Діана Думітру - оцінює рівень антисемітизму на Півдні України та шляхи його подолання Радянською владою протягом 1920-х років. Простежуючи еволюцію взаємин між євреями і неєвреями в Одесі протягом різних історичних періодів, у тому числі імперської влади, революцій, громадянської війни, радянської влади та румунської окупації, авторка приходить до висновку про рівень антисемітизму у свідомості мешканців міста Одеси. Авторка підкреслює, що період Другої Світової війни та румунської окупації Одеси став періодом випробування щодо «досягнень» Радянської влади у галузі національної політики та висвітлив справжнє відношення місцевого населення до «єврейського питання»[4].

Першою в англомовній історіографії науковою роботою, присвяченою єврейській історії міста Чернівців, стала книга «Привиди будинку: загроб-

не життя Чернівців в єврейській пам'яті», яка вийшла на початку 2010 року у видавництві Каліфорнійського університету в Лос-Анжелесі. Історія унікальної культури, створеної мешканцями цього міста на перетині україно-румунського та німецько-єврейського світу, стала предметом вивчення істориків Маріанни Гірш і Лео Спітцера. Ця робота продовжує історіографічну традицію трактування історії й сучасності євреїв України як «культурного кладовища», закладену у проаналізованій монографії Омера Бартова та інших працях англomовних дослідників. Вся єврейська історія України, на думку істориків Заходу, вже в минулому, населення цурається її, старі синагоги та пам'ятники єврейської архітектури занепадають, а влада хоче скоріше забути про те, що на її території проживали євреї. Історики М. Гірш і Л. Спіцер пропонують у своїй монографії глибокий аналіз пам'яті чернівецького єврейства, історії виживання євреїв і їх життя в цьому місті після подій Голокосту. Їх дослідницький інтерес викликає створення в місті особливої «чернівецької ідентичності», яка не була німецькою, румунською, українською або єврейською. Дійсно, місто, що знаходилося під впливом різних культур, стало центром формування нової етно-культурної спільності. «Я - чернівчанин», - гордо заявляли мешканці міста у відповідь на одвічне запитання міжнародного спілкування: «Звідки ви?». Історики Маріанна Гірш і Лео Спітцер у своїй роботі досліджують феномен «культурної амнезії» нинішньої влади міста, які, на їх погляд, не піклуються про збереження і відродження багатьох мультикультурних традицій міста. Книга американських істориків, в цілому, побудована на спогадах мешканців Чернівців, результатах опитувань та анкетування колишніх жителів «Відня Сходу», зібраних у результаті багаторічної роботи. Книга являє собою унікальний симбіоз документів, фотографій, описів подорожей і життєписів відомих людей, які жили в Чернівцях [5].

Багатомірне і панорамне зображення життя єврейської громади столиці України - міста Києва містить монографія американського дослідника Натана Меїра «Київ. Єврейський метрополіс: історія, 1859-1914». У роботі дослідника вивчаються особливості формування національної ідентичності, основних обцинних інститутів київського єврейства. Автор ретельно досліджує політику міської влади щодо єврейського населення, особливості заходів влади щодо обмеження громадських прав по відношенню до представників єврейського населення. Він зосереджує свою увагу на соціально-економічних, демографічних зрушеннях, які мали місце протягом XIX - початку XX століть, відносини з християнським населенням міста, розвиток єврейської культури. У своїй роботі Натан Меїр демонструє комплексний підхід до аналізу єврейського життя, розглядаючи картини повсякденного життя київських євреїв, зокрема, на відпочинку, у синагозі, на роботі тощо [6].

Тенденцію дослідження регіональної єврейської історії України у сучасній західній історіографії продовжує стаття Елени Гівенталь «Повість про два міста: відновлення культурної ідентичності

у Східній Європі», яка вийшла у 2011 році в часопису однієї з американських географічних асоціацій. Авторка статті вдало порівнює досвід відтворення єврейської ідентичності мешканцями двох міст - Львова і Кракова, яке відбулося в період 1990-х років та продовжує свій розвиток до цих пір. Як зазначає авторка, і Львів, і Краков та їхні єврейські громади зазнали практично однакових змін у XX столітті та пережили страшні події Голокосту, після яких кількість громад була зведена нанівець. Дослідниця підкреслює велику різницю у розвитку єврейських громад цих двох міст. Так, якщо плюралізм, який панує у польському суспільстві, та європейські стандарти щодо збереження національної самобутності дозволили відтворити культурну самобутність єврейської меншини у Кракові, то у Львові українські націоналістичні рухи спрямовані на формування національної єдності, що пригнічує розвиток меншин. Дослідниця коледжу Берклі підкреслює, що динаміка розвитку єврейських громад у Кракові і Львові демонструє різноманітність шляхів, якими розвиваються громади у різних частинах Східної Європи [1].

Проблемі формування українського єврейства присвячена монографія історика Йоханана Штерна під назвою «Антиімперський вибір: створення українського єврейства», яка була видана у Йельському університеті. Автор книги вперше піднімає питання щодо відокремлення українського єврейства як окремої від російської та польської єврейських громад етнічної групи. Він досліджує питання про те, як відомі письменники та поети - євреї за національністю - вплинули на розвиток української культури в період з 1880-х по 1990-ті роки. Автор концентрує свою увагу на творчості таких українських поетів єврейського походження, як Грицько Кернеренко, Іван Кулюк, Раїса Троянкер, Леонід Первомайський та Мойсей Фішбейн.

Деякі з цих поетів стали відомими, завдяки своїм віршам та прозі, присвячених картинам українського народного життя. Одним з таких поетів був Грицько Кернеренко (Григорій Кернер), який жив і працював у другій половині XIX століття у м. Гуляй-Поле на Запоріжжі. Відомими творами поета, який народився у 1863 році, стали «Щетинник. З народного життя» (1891), «В досужий час. Лірна поезія» (1896) та інші. Він також залишився відомим завдяки своїм перекладам творів Г. Гейне, О. Пушкіна, Шолом-Алейхема, С. Фруга тощо. Монографія Йоханана Штерна стала важливою для розуміння україно-єврейської літературної традиції, яка сформувалася протягом століть завдяки єврейським літераторам, і яка створювала свої праці українською мовою та відтворювала картини життя та філософію євреїв, які проживали на території України [12].

Книга, присвячена особистості відомого діяча сіоністського руху в Україні Соломона Якобі, вийшла у 2012 році друком в Ізраїлі. Монографія «Забутий сіоніст. Життя Соломона (Сьомі) Янкевича Якобі» написана істориками Родні Біняміном і Девідом Себоном. Робота містить аналіз життя і творчості відомого сіоніста з Одеси. Автори, на основі унікальних документальних матеріа-

лів, простежують основні віхи життя одного з кращих друзів Володимира Жаботинського. Протягом життя Якобі і Жаботинський обмінялися більш ніж п'ятьма сотнями листів, багато з яких були присвячені долі майбутнього єврейської держави, шляхам розвитку сіонізму та іншим нагальним проблемам ХХ століття. Соломон Якобі прожив недовге життя, він народився в 1897 році в українському місті Бердичеві і помер у 1939 році в Парижі. В історії України Соломон Якобі залишився завдяки, зокрема, своєї організаційної діяльності з захисту Одеси від погромного руху, яке мало місце в 1918-1919 роках. Будучи досить молодою людиною - йому ледь виповнилося 20 років, Соломон зумів організувати і командувати цілим підрозділом – Єврейського полку, який взяв на себе обов'язок захищати мирне населення Одеси від різанини й грабунку. У період громадянської війни, коли всю Україну охопила хвиля кривавих погромів, в країні практично не було жодного міста чи містечка, який не мав свого, досить значного списку убитих або згвалтованих в ході погромів, які мали місце в Україні в даний період. Єдиним винятком стала Одеса, в якій проживала велика 140-тисячна громада. Завдяки зусиллям Якобі і його бійцям, у місті не відбулося жодного серйозного антиєврейського інциденту.

Після 1922 року у Якобі починається англійський період, до 1924 року він здобуває інженерну освіту. В даний період починається дружба Якобі і Жаботинського. У період з 1924 по 1939 роки Жаботинський написав понад 350 листів Соломонові Якобі. Саме зміст цих листів, які були написані російською, івритом, ідиш, англійською, французькою та німецькою мовами, якими володіли обидва адресата, й базується біографія Якобі. В період перебування в Англії Якобі не забуває про свою батьківщину і працює в організаціях, які допомагали українським євреям.

У 1934 році Жаботинський призначив Якобі главою Лондонського офісу ревізійністського руху. Якобі пропрацював п'ять років на цій посаді, а потім переїхав до Варшави для того, щоб залучати в ряди руху представників Східної Європи. У 1939 році Якобі захворів і помер у Парижі в ході невдалої операції. Якобі став одним з найвідоміших сіоністів Європи міжвоєнного періоду. Він спілкувався з Альбертом Ейнштейном, лордом Ротшильдом, лордом Марлі та іншими відомими діячами, створивши «єврейське лобі» в британському парламенті, яке допомагало в справі відстоювання інтересів сіонізму в Палестині. Книга написана на основі особистих архівів, з особливою зацікавленістю в даній темі-одні з її авторів-Девід Себон є онуком Соломона Якобі, теж інженером і професором інженерного факультету університету Кембриджу [13].

Монографія відомого американського політолога Едіт Френкель під назвою «Старі та нові життя: радянські іммігранти в Ізраїлі і Америці», яка містить аналіз процесу виїзду громадян Радянського Союзу у 1970-1990-ті роки, вийшла у 2012 році в американському видавництві «Гамільтон». Авторка базувалася на матеріалах інтерв'ю, які були проведені з представниками українського єврей-

ства у 1970-х роках, коли вони залишили Радянський Союз, та ще раз – двадцять років потому, коли вони були вже інтегровані у нове середовище. Серія інтерв'ю, проведених у вільній формі, дозволила дослідити глибинні процеси радянської еміграції, авторка зуміла описати внутрішній світ «середнього радянського емігранта», який містив у собі сподівання, клопоти, настрої, мрії, страхи тощо.

Едіт Гамільтон підкреслює унікальність процесу формування в Радянській Україні післявоєнного покоління «сподівань і планів», представники якого мали інші погляди на єврейське життя та західну цивілізацію, відчували в собі сили досягти життєвого успіху в умовах еміграції. Перший розділ монографії присвячений Другій світовій війні і сталінізму, другий – прийняттю емігрантами рішення на виїзд з радянської країни, третій і четвертий – процесу інтеграції у нове суспільство та тому, як живуть колишні радянські емігранти 25 років після виїзду з батьківщини [9].

Одним з основних негативних чинників, які на сьогодні в найбільшій мірі заважають процесу інтеграції єврейської громади до українського суспільства є антисемітизм. Проблема сучасного антисемітизму в Україні, його впливу на процес розвитку та інтеграції суспільства розглядається в одному з розділів колективної монографії, присвяченої проблемам екстремізму в сучасній Європі, яка вийшла у травні 2012 року у видавництві Routledge в Оксфорді. Книга під назвою «Відображення крайньо правих поглядів у сучасній Європі: від локальних до транснаціональних» стала одним з найбільш повних оглядів проблеми антисемітизму, фашизму та ксенофобії в англійській історіографії останніх років.

У роботі, зокрема, розглядаються сучасні виклики і загрози, які мають місце у політичному і соціально-економічному житті, у тому числі таких країн, як Австрія, Бельгія, Боснія та Герцоговина, Велика Британія, Хорватія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Мальта, Португалія, Румунія, країни Скандинавії, Сербія, Іспанія, Швейцарія, Туреччина і Україна.

Як зазначає автор розділу дослідник Пер Андерс Рудлінг, в Україні склалася досить складна ситуація, коли в суспільстві кардинально змінився склад національних героїв та радянська історіографія сприймається як продовження політики русифікації, зокрема у регіоні Західної України. Історик підкреслює, що коріння цього явища залишилися у періоді 1920-1930-тих років, коли Західна Україна мала власну історію та ідеологію, яка була поступово зруйнована протягом наступних десятиріч радянською системою. Дослідник розглядає питання щодо впливу антисемітизму на розвиток Організації українських націоналістів із самого початку її створення у 1929 році особливо підкреслюючи той факт, що у націоналістичній пресі період 1930-х років антисемітські статті друкувалися на регулярній основі.

Повертаючись до сучасного періоду розвитку українського суспільства Пер Андерс Рудлінг підкреслює основну, на його думку, особливість сучас-

ного антисемітизму в Україні, - його рівень зростає разом з відтоком єврейського населення з країни. Такий феномен, який автор іменує «антисемітизм без євреїв». Він, на думку автора, викликаний великою кількістю пропагандистських матеріалів, які друкуються у пресі та у наукових виданнях деяких освітніх закладів в Україні. Дослідник підкреслює, що важливу роль у розвитку антисемітизму відіграє участь представників політичної еліти у цьому процесі, зокрема першого Посла України у Канаді Левка Лук'яненка та інших. Велику увагу дослідник приділяє міжнародним контактам представників воєвничого антисемітизму в Україні, зокрема, з окремими політиками, організаціями і фінансовими інституціями Іраку, Лівії та Саудівської Аравії [2].

Історичний аспект розвитку антисемітизму в Україні як чинника інтеграційних процесів розглядають автори монографії «Антисемітизм у Східній Європі: історія та сучасність в порівнянні» Ганс-Христіан Петерсен та Самуель Зальцборн. Робота містить порівняльний аналіз традиційних форм антисемітизму, вже відомих та добре проаналізованих у західному суспільстві, та нових різновидів цього явища, які мали місце в країнах Східної Європи та залишаються важливим чинником суспільного життя й сьогодні. Автори колективної монографії досліджують теоретичні ідеї, які викликають у східноєвропейському суспільстві антисемітизм, різні форми расизму. У спеціальному розділі, присвяченому радянському антисемітизму, розглядаються витoki антисемітських настроїв у радянській і незалежній Україні [3].

Сучасний розвиток єврейської громади України та її зв'язок з громадами інших країн світу розглядається в роботах західних істориків, які виходили протягом останніх двох років у наукових періодичних виданнях. Зокрема, у статті дослідниці Бар-Іланського університету Лариси Ременнік, яка вийшла у виданні «Часопис єврейської ідентичності» у січні 2011 року, розглядається феномен «соціального транснаціонального простору російськомовного єврейства», до якого також відносяться єврейство України та ті, хто виїхав з її території до інших країн світу. За думкою дослідниці, представники українського єврейства, які прибували до інших країн починаючи з 1980-х років як біженці та незалежні мігранти, після проходження періоду соціальної адаптації почали відновлювати свої соціальні мережі.

Як зазначає Лариса Ременнік, ці соціальні мережі мають неформальний характер, хоча є деякі випадки, коли громадські міжнародні організації представляють інтереси виходів з СРСР або російськомовного єврейства в цілому. Автор досліджує основні віхи історії євреїв колишнього СРСР, зазначаючи, що складні відносини єврейської громади та радянської влади розпочалися ще на початку 1920-х років, коли єврейські фахівці стали невід'ємною частиною радянської культурної та технічної еліти. Авторка також зазначає, що, в цілому, незважаючи на різний рівень державного антисемітизму, євреям вдалося зберегти свій особливий статус до початку ХХ століття. Слід зазначити,

що стаття Лариси Ременнік стала однією з вдалих спроб описати реальний стан розвитку хоча б російськомовного «світового єврейства», оцінити міру його інтеграції та комунікації. Створена ізраїльською дослідницею картина життя світового єврейства є реальною альтернативою досить популярних конспірологічних міфів та ідей, які в останні роки стали досить популярними серед деяких публіцистів і навіть науковців в Україні [15].

Формування єврейської ідентичності серед учнів середньої школи, які планують еміграцію з Росії і України до Ізраїлю, стали об'єктом дослідження соціолога Євгенія Тартаковського, результати якого були надруковані у цьому році в «Міжнародному часопису з психології». Під час дослідження була проаналізована група підлітків за півроку до їх еміграції до Ізраїлю, зокрема питання розвитку їх національної свідомості у порівнянні з російськими і українськими підлітками, які не готувалися до еміграції. Автор дослідження виявив у єврейських підлітків, які готувалися до еміграції, найбільш сильну ідентифікацію з єврейським народом, ніж з населенням Ізраїлю. Як показали результати дослідження, в пре-міграційний період емігранти створюють багатомірну систему ідентичності, яка є окремим феноменом та не має відношення до національної або державної ідентичності та відображає лише очікування мігрантів, але не реальність. Пре-міграційна ідентичність також, на думку дослідника, може бути охарактеризована, як реактивна в тому сенсі, що вона відображає реакцію мігрантів на дискримінацію та утиски в країні їх походження [10].

Проблема майбутнього розвитку світового єврейства та східноєвропейського єврейства піднімається у монографії відомого американського дипломата Стюарта Айзенштата, яка вийшла у травні 2012 року у видавництві «Ровман енд Литтлфілд». Автор формулює основні виклики, які, на його погляд, будуть найбільш актуальними для єврейського народу у ХХІ столітті. Він, зокрема, зазначає, що на перше місце виходить проблема безпеки єврейської громади, зокрема в країнах, де швидко зростає рівень антисемітизму та безперешкодно розвиваються терористичні організації. Стюарт Айзенштат підкреслює наявність у світі такого явища, як «новий антисемітизм», що намагається делімітувати Ізраїль як єврейську державу. Автор розглядає роль Росії, як країни об'єднання БРІК, яка розвивається швидкими темпами, у процесі розвитку держави Ізраїль та вплив на світове єврейство її 250-тисячної єврейської діаспори. Він підкреслює важливість демократизації та розвитку суспільств України й Грузії, народи яких зробили вибір у напрямку вступу до НАТО та просування на шляху інтеграції в Європу [14].

Розвитку одного з месіанських рухів в Україні присвячена стаття Лідії Тоноян під назвою «Месіанський єврейський рух в Україні», яка вийшла у часопису університету Байлора у 2011 році. Дослідниця вивчає історію початку евангелізації та розвитку християнських ідей і течій, які захопили Україну на початку 1990-х років. Однією з таких течій був напрямок «єврейського месіанізму»,

який був практично недосліджений в українській і світовій історіографії, але при тому становить один з напрямків протестантизму в сучасній Україні. Ця релігійна громада ставить своєю ціллю переконання людей єврейської національності до переходу у християнство і визнання Ісуса Христа своєю Месією та проводить активну рекламну кампанію, спрямовану на залучення до своїх лав представників єврейської національності [7].

Книга «Ідишизм двадцять першого століття: мова, ідентичність і нові єврейські дослідження» Тат'яни Солдат-Яфе вийшла у видавництві «Сакс академік прес» у березні 2012 року та була присвячена розвитку єврейської ідентичності та ролі мови ідиш у цьому процесі. Автор стверджує, що зрозуміти єврейську ідентичність неможливо без розуміння специфіки розвитку регіонів, які були весвітніми центрами ідишизму, зокрема міста Чернівці.

Саме у цьому місті пройшла 30 серпня - 3 вересня 1908 року історична конференція, присвячена мові та культурі ідиш, яка у цей період досягла свого розквіту. У цій конференції взяли участь видатні ідишистські письменники, журналісти, діячі культури, театру у тому числі І.Л.Перець, Шолом Аш, Н.Прилуцький, Марія Фрумкіна, А. Рейзен тощо. Черновицький адвокат М. Діамант подав у 1909 році петицію до імперського суду у Відні з вимогою надати ідишу статусу національної мови

євреїв, але у підсумку суд відмовив єврейській громаді, тому що «єврейська мова ідиш є розмовною мовою, а не національною і тому що євреї користуються й іншими мовами».

Авторка монографії досліджує шляхи розвитку мови ідиш протягом останніх ста років та підкреслює феномен зростання інтересу до цієї мови у сучасний період. За допомогою аналізу преси, архівних матеріалів, інтерв'ю з членами єврейської громади, які активно користуються мовою ідиш, Тат'яна Солдат-Яфе, зокрема таких груп, як ультра ортодоксальні євреї Великої Британії, студенти єврейських навчальних закладів у США та «мультикультурних» неєврейських студентів Німеччини [16].

Висновки. Слід зазначити, що дослідження єврейської історії та культури України в сучасній західній історіографії займає важливе місце. Це пов'язано, перш за все, з тим, що Україна є кошиком світового єврейства, країною практично кожне велике місто або районний центр якої пов'язані з єврейською історією. Саме історія єврейських громад регіонів України цікавить західних дослідників у найбільшій мірі. Також важливу частину досліджень представників всесвітньо відомих історичних шкіл займає вивчення питань антисемітизму, сучасної розбудови єврейського життя, проблеми безпеки та запобігання терористичним актам щодо єврейської меншини в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. A Tale of Two Cities: Reestablishing Cultural Identities in Eastern Europe by Elena Givental // From: Yearbook of the Association of Pacific Coast Geographers Volume 73, 2011, pp. 52-68.
2. Anti-Semitism and the Extreme Right in Contemporary Ukraine by Per Anders Rudling // Mapping the Extreme Right in Contemporary Europe: From Local to Transnational. Edited by Andrea Mammone, Emmanuel Godin and Brian Jenkins.- Oxford: Routledge, 2012.- 361 pp.
3. Antisemitism in Eastern Europe: History and Present in Comparison by Hans-Christian Petersen, Samuel Salzborn.- Peter Lang GmbH, 2010.- 246 pp.
4. Attitudes towards Jews in Odessa: From Soviet rule through Romanian occupation, 1921-1944 by Diana Dumitru // Cahiers du monde russe, Vol 52, 2011/1. - P. 133-162.
5. Ghost of Home: The Afterlife of Czernowitz in Jewish Memory by Marianne Hirsch, Leo Spitzer. -Los-Angeles: University of California Press, 2010. -378 pp.
6. Kiev, Jewish Metropolis: A History, 1859-1914 by Natan Meir.- Bloomington: Indiana University Press, 2010.- 424 pp.
7. Messianic Jewish movements in Ukraine by Lidiya Tonoyan // Baylor University Waco, Master's Thesis, 2011.
8. Narratives of Glory and Suffering: A Comparative Analysis of Ukrainian and Jewish Historiography by Lyudmyla Sukhareva // Central European University, Nationalism Studies Program, Master of Arts Thesis, Budapest, 2011.
9. Old Lives and New: Soviet Immigrants in Israel and America by Edith Rogovin Frankel.- Falls Village: Hamilton Books, 2012. - 214 pp.
10. Premigration ethnic and national identities: Jewish adolescents planning emigration from Russia and Ukraine to Israel by Eugene Tartakovsky // International Journal of Psychology Volume 46, Issue 5, 2011.- P.386-399.
11. New geo-ethnic dimension of Jewish historiography in Ukraine by Roman Zakharii [Електронний ресурс].Режим доступу: http://www.personal.ceu.hu/students/97/Roman_Zakharii/cv.htm
12. The Anti-Imperial Choice: The Making of the Ukrainian Jew by Yohanan Petrovsky-Stern.- New Haven: Yale University Press, 2009.- 344 pp.
13. The Forgotten Zionist. The Life of Solomon (Sioma) Yankelevitch Jacobi by Rodney Benjamin and David Cebon.-Gefen Publishing House, Jerusalem, 2012. - 161 pp.
14. The Future of the Jews: How Global Forces Are Impacting the Jewish People, Israel, and its relationship with the United States by Stuart E. Eizenstat.- Lanham: Rowman&Littlefield Publishers, 2012.- 376 pp.
15. The Russian-Jewish Transnational Social Space: An Overview by Larissa Remennick // Journal of Jewish Identities, issue 4, number 1, January 2012.-P.1-11.
16. Twenty-First Century Yiddishism: Language, Identity, and the New Jewish Studies by Tatjana Soldat-Jaffe.- Eastbourne: Sussex Academic Press, 2012.- 186 pp.